

PALEO- AKTUEEL

ARCHEOLOGIE IN 1999

11

RuG

Auteursrechten voorbehouden

Copyright 2000, Groninger Instituut voor Archeologie, Rijksuniversiteit Groningen

Druk- en bindwerk: Universiteitsdrukkerij, RuG

Omslag: Palsacomplex in het uiterste noordoosten van het Usa-bassin (Europees Rusland)
(foto: N. Karstkarel).

Omslagontwerp: J.M. Smit

Delen van deze uitgave mogen in andere publicaties worden overgenomen
mits zij van een duidelijke bronvermelding zijn voorzien

Inlichtingen: Groninger Instituut voor Archeologie, Poststraat 6, 9712 ER Groningen

ISBN 90-367-1298-X

PALEO-AKTUEEL

11

redactie
Mette Bierma
Jurjen M. Bos
Otto H. Harsema

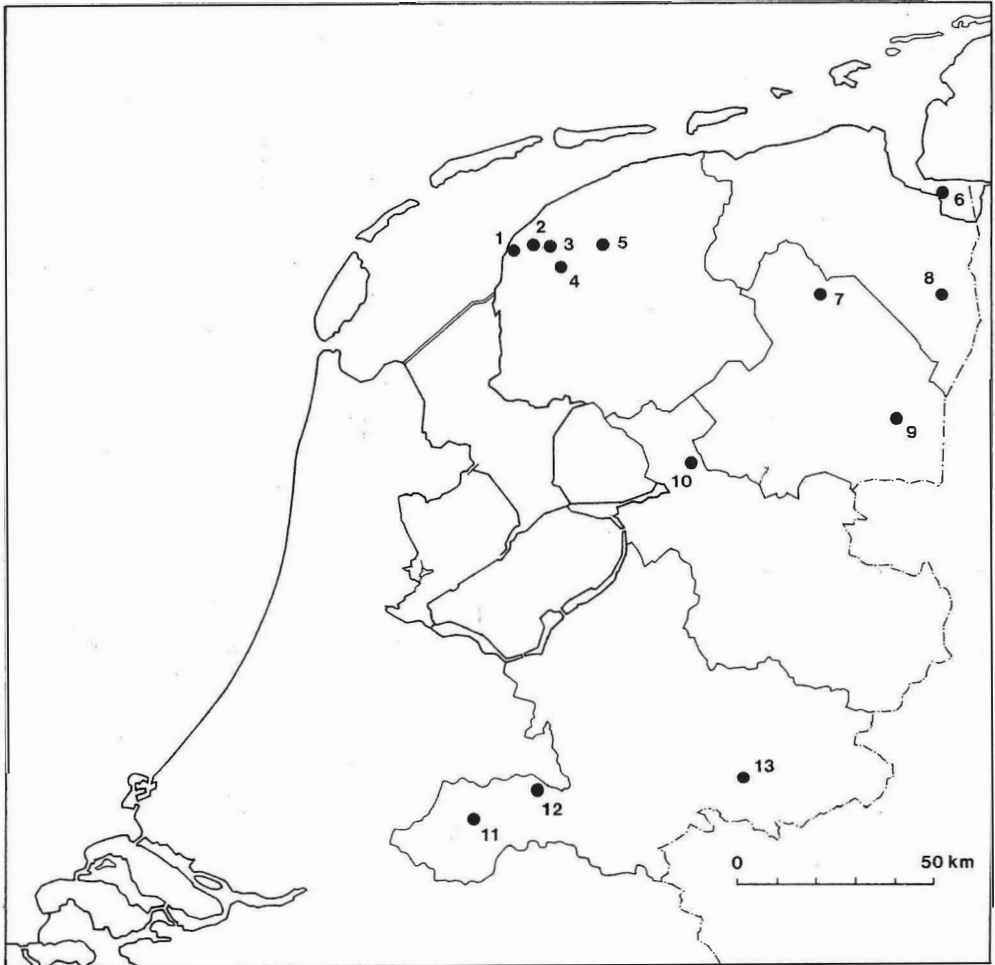
Groninger Instituut voor Archeologie

Groningen, 2000

In deze aflevering: Griekenland, Groenland, Italië, Nederland, Noorwegen + Spitsbergen, en Rusland.

In deze aflevering uit Nederland: 1. Wijnaldum; 2. Dongjum; 3. Peins; 4. Winsum; 5. Leeuwarden;
6. Punt van Reide; 7. Tynaarlo; 8. Wedde; 9. Emmen; 10. Wanneperveen; 11. Geldermalsen;
12. Lienden; 13. Doetinchem.

INHOUD

VOORWOORD	8
L. JOHANSEN, J.N. LANTING, R.C.G.M. LAUWERIER, M.J.L.Th. NIEKUS, D. STAPERT & I.-L.M. STUIJTS Een <i>Federmesser</i> -vindplaats bij Doetinchem (Gld.): natuurwetenschappelijk onderzoek	9
M.J.L.Th. NIEKUS, Y. LOFF & D. STAPERT Klingen van Rijckholt-vuursteen uit Overijssel en Gelderland	15
A.L. BRINDLEY Meer aardewerk uit D6A/Tinaarlo (Dr.)	19
M.J.M. DE WIT Graven op de Noordbargeres te Emmen (Dr.)	23
L. HACQUEBORD & J. DE KORTE Een biologisch-archeologische verkenning van de noordkust van Peary Land, Groenland	26
P.A.J. ATTEMA & J. WETERINGS Francavilla Marittima, het nederzettingsonderzoek in 1999	32
L. SIKKING Bewoning op en rond de Zuidoostpoort van Nieuw Halos (260-240 v.Chr.)	37
W. PRUMMEL Kokkels uit de baai van Sóurpi (Griekenland); indicatoren voor zeemilieu en bevolkingsdruk	43
O.H. HARSEMA Het gelijk van Picardt: ontwikkelingen in de gedachtenvorming over Celtic fields in Nederland, in het bijzonder bij Van Giffen	47
E. VAN JOOLEN & H. WOLDRING Emmertarwe (<i>farro</i>), tamme kastanje en de 'marcite' van Norcia in Italië	53
F. VEENMAN & H. WOLDRING Maquis in de Murge	59
G.J. DE ROLLER & W.J. KUIJPER Van zaad naar cocon	64
J.J. DE JONG De ROB veranderd en verandert	66

M.C. GALESTIN Augusteïsche munten uit een Friese terp: vroeg-Romeinse munten uit de opgraving Winsum- Bruggeburen (Fr.)	69
H.A. GROENENDIJK Een bronsdepot uit de eerste eeuw te Wedde (Gr.)	74
I.-L.M. STUIJTS & J.B. DE VOOGD Romeinen te Lienden (Gld.)	79
J. BAZELMANS & D.A. GERRETS Project Noordelijk Westergo (Fr.). De opgravingen van de terprestanten van Dongjum-Heringa (1998) en Peins-Oost (1999)	83
E. TAAYKE Had koning Clovis klei aan de voeten?	89
M.J.M. DE WIT Een nederzetting uit de 2e/3e eeuw langs de Frieslandweg te Emmen (Dr.)	94
H.A. GROENENDIJK, J. MOLEMA & C. TULP Middeleeuwse metaalvondsten uit Groningse wierden: een eerste aanzet	96
C. TULP & N. MEEKS Onderzoek naar de Wijnaldum-matrijs (Fr.)	99
A. UFKES Stadskernonderzoek aan de Eewal, Leeuwarden (Fr.)	103
H.J. MOLTMAKER Friese muntslag in het Groningse: de Reiderschans aan het einde van de 16e eeuw	107
L. HACQUEBORD, F. STEENHUISEN, H.J. WATERBOLK & W. PRUMMEL Archeologisch onderzoek rond de Bellsund, Spitsbergen	110
N. KARSTKAREL De invloed van permafrostdegradatie op infrastructuur in het Usa-bassin	116

VOORWOORD

Tien nummers van *Paleo-aktueel* zijn verschenen. Het elfde ligt voor u. De presentatie van het archeologisch onderzoek vanuit Groningen slaat aan: in korte artikelen wordt het lopende onderzoek verwoord en verbeeld. Uit de enthousiaste reacties blijkt dat de lezers de uitgave waarderen.

De afgelopen tien jaren is het archeologisch bestel sterk veranderd. De Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek behield weliswaar zijn naam, maar de opzet van de dienst en het takenpakket zijn niet meer dezelfde. Jan de Jong geeft in dit nummer een schets van de ROB-nieuwe stijl.

De drie noordelijke provincies hebben nu een archeoloog in dienst die de spil vormt van de archeologische activiteiten. Vroeger bestond een archeologische band tussen de provincies en de Rijksuniversiteit Groningen. De provinciaal archeoloog was voor de helft in dienst bij de provincie en voor de andere helft bij de RuG. Dat is nu definitief verleden tijd. Wel hebben de provincies met de RuG een gezamenlijk archeologisch depot ingericht in Nuis. In de komende jaren zal dit depot zich hopelijk een duidelijke plaats in het Noorden verwerven. De plannen liggen klaar. Wie neemt het initiatief tot uitwerking?

De provinciale musea in Noord-Nederland hebben vanouds een belangrijke taak in de presentatie van de archeologie. In de nieuwe opstelling van het Drents Museum is de archeologie nog duidelijk aanwezig, maar de plaats van de archeologie in de musea te Leeuwarden en Groningen is, in ieder geval voor een buitenstaander, volstrekt onduidelijk. Alom bestaat waardering voor de spraakmakende exposities van hedendaagse kunstuitingen, maar het is kennelijk de vraag of de archeologie daarmee in de toekomst nog wel door één deur kan. We hadden graag een visie vanuit de musea in dit nummer opgenomen, maar de tijd bleek nog niet rijp.

In *Paleo-aktueel* zijn ook artikelen opgenomen van medewerkers van Archaeological Research and Consultancy. Hoe zullen universitair onderzoek en commerciële archeologische activiteiten in een nieuw archeologisch bestel gestalte krijgen? De plannen die staatssecretaris Van der Ploeg heeft ingediend hebben in ieder geval voor de nodige opschudding gezorgd. Van Herwaarden – destijds ambtenaar bij CRM en WVC – formuleerde het altijd zo: Monumentenzorg en wetenschap binnen één Ministerie? Dat is slecht voor de archeologie.

In de oorspronkelijke opzet van *Paleo-aktueel* was het de bedoeling dat met name studenten en pas-afgestudeerden een bijdrage zouden publiceren. Enkelen komen in deze uitgave aan het woord. Studenten worden nadrukkelijk uitgenodigd om in de komende nummers van *Paleo-aktueel* een artikel te schrijven over hun afstudeeronderzoek.

Reinder Reinders

FRIESE MUNTSLAG IN HET GRONINGSE: DE REIDERSCHANS AAN HET EINDE VAN DE 16e EEUW

H.J. Moltmaker¹

De eerste muntslag die voor zover bekend te Groningen plaatsvindt is die van de Utrechtse bisschop Bernold (1027-1054), die ongedateerde penningen van zilver ter stede laat slaan. De eerste 'eigen' muntslag van de stad Groningen vindt plaats vanaf ca. 1370 en heeft met diverse onderbrekingen voortgeduurd tot 1694. Groningen had een muntsysteem, met de stuiver als basiseenheid, dat nogal afweek van de in andere gewesten en steden gebruikte denominaties. Een eigen muntslag van de Friese Ommelanden – vanaf 1594 de Groninger Ommelanden – heeft alleen plaatsgehad van 1579-1590. Van 1579-1580 geschiedde dit te Appingedam, later te Gorkum respectievelijk Culemborg. De muntslag van het gewest Groningen – Stad en Ommelanden – geschiedde van 1673-1692 in Groningen, daarna tot in de 18e eeuw te Harderwijk.

Een heel bijzondere muntslag is er geweest in de Reiderschans, gelegen op de punt van Reide, bij Termunten, van 1591-1594. Deze muntslag geschiedde niet in opdracht van de stad Groningen noch van de Ommelanden, maar onder het bewind van het gewest Friesland. Het is met deze muntslag en de aldaar geslagen munten dat deze bijdrage zich meer specifiek zal bezighouden.

Historische context

Het verhaal speelt zich af in de tijd van de Nederlandse Opstand, vroeger de Tachtigjarige Oorlog genoemd. In 1579 wordt de Unie van Utrecht gesloten, wat veelal wordt gezien als het begin van de vorming van de 'Republiek der Verenigde Nederlanden'. In 1581 wordt Philips II afgezworen als landvorst en nemen de Staten Generaal de soevereiniteit over, voorzover dat wordt toegestaan door de verschillende bij de Unie aangesloten gewesten. Zij zijn daartoe wel min of meer gedwon-

gen door de noodzakelijke, gezamenlijke inspanning om zich de buitenlandse (Spaanse) troepen van het lijf te houden en/of te verdrijven.

Om die oorlog te financieren is er geld nodig, en dat leidt tot de noodzaak om uniformiteit te brengen in de gewestelijke en stedelijke muntslag, een uniformiteit die tot dat moment ver te zoeken is. De Staten-Generaal besluiten dan zogenaamde Generaliteitsmunten uit te geven, die in de diverse reeds bestaande munthuizen geslagen zullen worden. Deze munten zullen worden uitgegeven tegen een hogere koers dan de feitelijke, intrinsieke waarde, een soort van oorlogsbelasting dus.

In de gewesten Friesland en Groningen volgt het gewest Friesland, dat te Leeuwarden in 1580 een munthuis vestigt, de uniebesluiten op door onder andere dukaten en leeuwendaalders te slaan, maar neemt daarenboven de vrijheid ook nog eigen Friese munten te doen vervaardigen, zoals bijvoorbeeld de arendrijksdaalder. De stad Groningen, als 'waarnemer' aanwezig bij het sluiten van de Unie van Utrecht, volgt de besluiten van de Staten-Generaal niet op, maar treedt in 1580 uit de Unie. De Staten van de dan nog 'Friese' Ommelanden zijn loyaal aan de Unie en besluiten een eigen munthuis te vestigen in Appingedam in 1579. Ze zijn echter gedwongen dit weer op te heffen als in 1580 de Ommelanden vanuit Groningen door de landvoogd weer onder Spaans gezag worden gebracht.

Vanaf dat jaar begint de Groninger schansenkrijg zoals Overdiep (1970) dit noemt, waarbij de Ommelanden stukje bij beetje worden heroverd door Willem Lodewijk van Nassau. In 1589 overovert graaf Willem Lodewijk de Reiderschans en vormt zo een bruggenhoofd in de Noord-Oostelijke Ommelanden.

In het begin van de vijftiger jaren circuleert in numismatische kringen het gerucht dat in de Reiderschans Friese munten zouden zijn geslagen tussen 1591 en 1594. In de collectie van het British Museum te Londen bevindt zich namelijk een Friese dukaat, weliswaar zonder jaartal, maar die als Generaliteitsmunt gedateerd wordt in ca. 1591. Deze munt draagt echter niet het muntteken van het Leeuwarder munthuis – een leeuwte – maar een rechthoek. In de collectie van de Nederlandse Bank te Amsterdam bevindt zich dan een Friese leeuwendaalder, met eenzelfde muntteken, een rechthoek. Dit muntteken zou het muntteken zijn van de munten die in de Reiderschans geslagen zouden zijn. Meer exemplaren met genoemd muntteken zijn tot dan niet bekend. In 1957 wordt een grote muntvondst gedaan in Syrië, waarin eenzelfde dukaat voorkomt als die in het British Museum, en daarenboven enkele leeuwendaalder met het muntteken, de rechthoek, waarvan er een het jaartal 1594 draagt. In een kort bericht hierover blijkt Van Gelder (1957) van mening dat het vermoeden dat in de Reiderschans Friese munten zijn geslagen, hiermee een aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid wordt.

Inmiddels komen uit verschillende collecties nog enkele arendrijksdaalder tevoorschijn, ook met de bekende rechthoek als muntteken. In latere standaardwerken (Delmonte, 1967) wordt vervolgens als vaststaand vermeld dat er een Friese muntslag is geweest in de Reiderschans tussen 1591 en 1594, te weten de dukaat, de leeuwendaalder en de arendrijksdaalder.

Naar aanleiding van het bovenstaande kwamen er twee vragen op: is er enig doorslaggevend bewijs, op grond waarvan vaststaat dat de bovengenoemde munten inderdaad aan de Reiderschans zijn geslagen, en, zo ja, waarom werden er munten aan de Reiderschans geslagen?

Beknopte resultaten van het onderzoek

In het begin van de vijftiger jaren uitte de bekende numismaat Van der Wiel het vermoeden dat er wel eens munten konden zijn geslagen in de Reiderschans. Geen enkele thans nog levende numis-

maat is er mee op de hoogte waarop dit vermoeden stelde. De genoemde numismaat is in 1956 overleden en heeft zijn geheim (?) meegenomen in zijn graf. Het ‘vermoeden’ is daarna gegroeid naar ‘waarschijnlijkheid’ en vervolgens als ‘zekerheid’ in de handboeken terechtgekomen.

Bij het hier beschreven onderzoek, dat langs vele paden is verlopen, heb ik tenslotte via het Rijksarchief beslag kunnen leggen op een fotokopie van een stuk uit het archief van de Gedeputeerde Staten van Friesland uit 1591. Dit betreft een brief van de (Friese) muntmeester Willem van Vierssen aan de Gedeputeerde Staten, gedateerd op maart 1591.² Het bleek een stuk te zijn waarin genoemde Willem van Vierssen aan G.S. van Friesland een aantal verzoeken doet met betrekking tot zijn honorering, de inrichting van een munthuis en de daarbij behorende bemanning en gereedschappen, nu hij gemachtigd is in de Reiderschans munten te slaan, zoals die ook te Leeuwarden worden geslagen, voor wat betreft vorm, gewicht en allooi.

Hoewel in genoemde brief niet gerept wordt van een rechthoek als muntteken, mag op grond van het vorenstaande nu toch wel met aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid worden aangenomen dat deze munten in de Reiderschans werden gemunt. Duidelijk is dat ze niet te Leeuwarden zijn geslagen, en het bestaan van nog een ander munthuis buiten dat van de Reiderschans is uiterst onaannemelijk.

Resteert de vraag waarom aan de Reiderschans werd gemunt. Met betrekking tot deze vraag zijn geen archiefstukken te vinden. Toch zou ik hiervoor een mogelijke reden willen aanvoeren. De geïsoleerde ligging van de Reiderschans als een ‘Staatse’ enclave in de ‘Spaanse’ Ommelanden en een relatief grote ‘Friese’ bezetting aldaar, gecombineerd met het ontbreken van een veilige aanvoerroute voor het transport van gelden vanuit het Friese, terwijl het van het aller-grootste belang was dat deze (huur-)troepen tijdig betaald dienden te worden, maakten de muntslag ter plaatse wenselijk.

Dat er Friese munten werden geslagen en niet van andere gewesten, is te verklaren uit het feit dat het door de Staten van Friesland betaalde troepen waren die in de Reiderschans gelegerd waren.

Bovendien geschieden deze betalingen deels uit de inkomsten, verbonden aan de muntslag. In hoeverre deze Friese muntslag ook nog kan samenhangen met in die tijd door sommigen voorgestane vorming van een gewest 'Groot-Friesland' behoort vooralsnog tot het terrein van ongefundeerde speculatie, maar kan mijns inziens toch niet geheel worden uitgesloten.

Summary

The postulated mint at Fort Reiderschans (1591-1594) has now been firmly established by a historical source. It is practically certain that a rectangle was the mint's sign. The money was intended for paying the local garrison, who were mainly Frisian. This explains the presence of a mint producing Frisian coinage in Groningen territory.

Noten

1. Planetenlaan 224, 9742 JH Groningen.
2. Instructie voor Willem van Vierssen, muntmeester particulier van de munte van Vriesland, geldig binnen de stad Leeuwarden, etc. R.A. Leeuwarden 1586.

Literatuur

- Delmonte, A., 1967. *De zilveren Benelux*. Amsterdam.
Gelder, H. Enno van, 1957. *De Geuzenpenning*, p. 27.
Overdiep, G., 1970. *De Groninger Schansenkrijg*. 1970.